Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Doktori Iskola

TÉZISFÜZET

az

Apostol Pál élete és munkássága különös tekintettel püspöki tevékenységére

című doktori értekezéshez

Készítette:
Lencsés Noémi

Témavezető:
Dr. habil. Baráth Béla Levente

Debrecen
2026

A dolgozat tárgya

A neoabszolutizmus egy olyan időszaka az egyháztörténelemnek, amikor a protestáns egyházakat ért sérelmek, korlátozások és elnyomás mellett, az autonómia melletti határozott kiállás számos példájával is találkozhatunk. Apostol Pál, a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspökeként a korszak meghatározó személyisége volt, akinek egyházkerülete boldogulása és elvei melletti elkötelezettsége példaértékű. Mindezek ellenére egyike a 19. század kevésbé ismert történelmi személyiségeinek, akiknek életútja és munkássága több figyelmet érdemel, ezért dolgozatom tárgya Apostol Pál életének és munkásságának vizsgálata.

Dolgozatomban püspökként végzett tevékenységét szeretném bemutatni: a meghatározó eseményeket és ezekhez kapcsolódó döntéseit, az oktatással kapcsolatos munkáját, a protestáns pátens elleni kiállását és szerteágazó hivatali munkáját. Ezen kívül elemzem teológiai látásmódját és munkásságához kapcsolódva vizsgálom, hogy mennyiben hatott megválasztására, egyházi vezetőként végzett munkájára, hogy elismert egyházi szónok és a sárospataki kollégium korábbi seniora volt.

A vizsgálat módszere

Kutatásom során elsősorban a Tiszáninneni Református Egyházkerület kézirattárában és levéltárában található forrásokat használtam fel. Apostol Pál püspöki tevékenységének elemzése során elsősorban naplóját vizsgáltam, amely egy hivatali napló és korábban még nem képezte kutatás tárgyát. Emellett fennmaradt levelezése is fontos forrásként szolgált a püspöki munkája során felmerülő nehézségei feltárásához. Megnehezítette kutatásomat, hogy a legtöbb 19. századi forrás, az általam használt egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek és Apostol Pál igehirdetéseinek egy része is kéziratban van.

A korabeli nyomtatott források közül leginkább prédikációskötéteket, nyomtatott körleveleket és újságokat vizsgáltam. Apostol Pál nyomtatott igehirdetései segítettek abban, hogy képet kapjak teológiai szemléletéről. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok közleményei tágabb képet adtak a kor fontosabb eseményekről.

Különösen hasznosnak találtam a különféle forráskiadványokat. Szűcs Sámuel kiadott naplója megmutatta, hogyan látták a kortársai Apostol Pált. A sárospataki kollégiummal kapcsolatos kiadványok a püspök diákéveinek jobb megismerésében voltak segítségemre. A 19. századdal és a Tiszáninneni Református Egyházkerülettel foglalkozó szakirodalom használata hozzájárult a vizsgált időszak történeti, politikai, társadalmi és oktatási viszonyainak feltárásához.

A dolgozat gondolatmenete

Dolgozatomban Apostol Pál életútját, tanulmányait, lelkipásztori tevékenységét és teológiai szemléletét mutatom be és részletesen elemzem püspöki tevékenységét. A dolgozat elején, a bevezető részben egy kutatástörténeti áttekintést adok az általam használt levéltári, kézirattári, korabeli és modernkori nyomtatott forrásokról. Ezt követően történeti áttekintést adok a 19. század azon történelmi, társadalmi, politikai, egyházi és oktatási vonatkozásairól, amelyek meghatározták Apostol Pál életét és munkáját.

A második fejezetben Apostol Pál életútját mutatom be. Nem térek ki minden részletre, mivel életének egyes szakaszait a későbbiekben bővebben tárgyalom. Bemutatom származását és a sárospataki kollégiumban végzett tanulmányait, kitérve meghiúsult peregrinációjára. Lelkipásztori munkáját is vizsgálom: káplánkodása és Losoncon végzett tanári munkája után Berzéte lelkipásztora lett, ahol családot alapított, majd a Jánosiban eltöltött rövid idő után Miskolcra került. Kifejtem főjegyzőként végzett munkáját és megválasztásának szokatlan körülményeit. Püspöki tevékenységét inkább csak említem. Halálának körülményei és a róla való megemlékezések ismertetésével zárom a szakaszt.

A harmadik fejezetben Apostol Pál sárospataki kollégiumban végzett tanulmányairól számolok be. Ismertetem a korabeli oktatás körülményeit és az iskola néhány nevesebb személyiségének (Kövy Sándor, Nyíri István és Szombathy János) tanári munkáját. Kiemelem, hogy Apostol Pál 1813-ban az iskola senioraként számos készségre szert tett, amelyeket később püspökként hasznosítani tudott. Vezetői tapasztalatokra tett szert az iskolaszék elnökeként, ahol döntéseket hozott, igazgatási ismereteket szerzett az iskola gazdaságának és belső életének irányítása, és a rábízott adminisztratív munkák elvégzésének köszönhetően, és tapasztalatot szerzett a pénzgazdálkodásban, amit az egyházkerület is folytatott.

A negyedik fejezetben ismertetem lelkipásztori szolgálatát, amit Berzétén, Jánosiban és Miskolcon végzett. Bemutatom milyen elvárásokat támasztottak egy 19. századi lelkipásztor felé. A legfontosabb elvárás a lelkész felé az volt, hogy jól prédikáljon. Apostol Pál ennek érdekében képezte magát és híres egyházi szónokként nagy népszerűségre tett szert. Ezt elősegítette, hogy igehirdetéseiben retorikai eszközöket használt. A prédikációiban megjelenő témák is hatással voltak hallgatóira. Ismertsége és hírneve közvetve hozzájárult püspökké választáshoz.

Az ötödik fejezetben Apostol Pál püspöki munkásságát taglalom több alfejezetre bontva.

Az első alfejezetben bemutatom hogyan alakult a Tiszáninneni Református Egyházkerület élete az 1848–49-es szabadságharc bukása után és Apostol Pál püspökként hogyan nézett szembe és igyekezett alkalmazkodni először a harcok, majd a megváltozott gazdasági helyzet, a behozott új adók, a főgondnoki tisztség megszüntetése és a megtorlások okozta krízishelyzetekkel.

A második alfejezetben új oktatási törvény, az Organisationsentwurf bevezetésével kapcsolatos problémákat taglalom. Apostol Pál hamar felismerte, hogy a törvény bevezetése cselekvést igényel, de az egyházkerületben ezzel nem mindenki értett egyet. Bemutatom Apostol

következetes kiállását az iskolák átalakításának terve mellett és a sárospataki kollégium nyilvánossági jogáért folytatott küzdelmet, amely során az intézményben számos átalakítás történt, de politikai okok miatt mégsem kapott nyilvánossági jogot.

A harmadik alfejezetben Apostol Pál egyházi autonómia védelmében kifejtett törekvéseit és intézkedéseit taglalom a pátensharccal együtt. A bécsi udvar szerette volna ellenőrzőse alá vonni az egyházat, ezért többször is megkísérelte egy olyan egyházalkotmány bevezetését, ami súlyosan csorbította volna autonómiájukat. Végül ez valósult meg a protestáns pátens kiadásával 1859-ben. Apostol egyre romló egészsége ellenére is vállalta a kormánnyal elleni fellépést, de a pátens visszavonása előtt néhány hónappal életét vesztette.

A negyedik alfejezetet több kisebb szakaszra tagolva fejtem ki, megvizsgálva Apostol Pál milyen feladatokat végzett püspökként. Kapcsolatot tartott a kormányzattal, foglalkozott az oktatás helyzetének előmozdításával, kezelte az egyházi és a más felekezetekkel fennálló konfliktusokat és a választások során felmerülő problémákat, foglalkozott pénzügyi és házassági kérdésekkel, valamint iratterjesztési munkát is végzett. Megvizsgálom ezek mennyiben voltak tipikus, vagy a korszak nehézségeiből fakadó feladatok és melyek közülük azok, amelyekkel más kortárs püspökök esetében nem találkoztam. Ezen kívül kiemelem azokat a feladatait, amelyek közvetlenül az egyszerű, hétköznapi emberek életére is hatással voltak.

Az utolsó fejezetben Apostol Pál teológiai gondolkodásmódját fejtem ki igehirdetései alapján. Ennek kapcsán kitérek arra, hogy Immanuel Kant Johann Gottlieb Fichte és Johannes Coccejus munkássága a sárospataki kollégium tanárain Őri Fülep Gáboron és Sipos Pálon keresztül jutott el hozzá. Összehasonlítom műveit más kortárs racionalista igehirdetőkkel: Szoboszlai Pap Istvánnal, Tompa Mihállyal, Pap Istvánnal és Nagy Mihállyal. Igehirdetéseire hatással volt a retorikai racionalizmus és kisebb mértékben a természeti teológia. Posztumusz megjelenő prédikációs kötete vitát váltott ki a korabeli sajtóban, amelynek részleteit a fejezet végén ismertetem.

Zárásként összefoglalom a kutatásom eredményeit.

Tézisek: kutatási eredményeim összefoglalása

1. Apostol Pál a sárospataki kollégium senioraként ellátott feladatai révén szert tett vezetői tapasztalatokra, gazdálkodási- és igazgatási ismeretekre, szervezői tapasztalatra, amit később püspöki munkája során is kamatoztatni tudott.

2. Apostol Pál lelkipásztori életútjára hatással volt, hogy korának elismert és híres egyházi szónokaként tartották számon, mert ez elősegítette, hogy több gyülekezetbe is meghívják. Igehirdetői szolgálatának népszerűsége, közvetve püspökké választásához is hozzájárult.

3. Apostol Pálnak püspökként egy speciális helyzetben kellett helyt állnia, hiszen 12 éves munkássága alatt egymást érték a különböző krízishelyzetek. Először az 1848-49-es szabadságharc miatti nehézségek, majd pedig az ostromállapot és a neoabszolutizmus megpróbáltatásokkal teli időszaka következett, ami megnövekedett munkaterheléssel járt számára.

4. Az Organisationsentwurf bevezetését követően Apostol Pál azért ragaszkodott erősen a sárospataki kollégium átalakításához, az ezzel járó konfliktusok árán is, mert a nyilvánossági jog megszerzésében látta az iskola megmaradásának biztosítékát.

5. Apostol Pál alapvetően kerülte a szükségtelen konfliktusokat, de a protestáns autonómia védelmében következetesen fellépett. A pátensharc idején azt is bizonyította, hogy ennek érdekében szükség esetén, a kormányzattal való szembenállást is vállalja.

6. Apostol Pál püspöki tevékenységének sokrétűségét mutatja, hogy a hagyományos egyházkormányzati feladatok és a korszak sajátos kihívásainak kezelése mellett az egyszerű emberek mindennapi életét közvetlenül érintő ügyekkel is foglalkozott.

7. Apostol Pál teológiai gondolkodásmódját erősen formálta a racionalizmus. A sárospataki kollégium tanárai Sipos Pál és Őri Fülep Gábor közvetítésével elsősorban Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte és Johannes Coccejus munkássága hatott szemléletére. Igehirdetéseinek felépítésére a retorikai racionalizmus is hatással volt.

Lencsés Noémi közleményei
(2026.08.31)

2026

1. Lencsés, Noémi

Az oktatás helyzete a Tiszáninneni Református Egyházkerületben az 1850-es években

EGYHÁZTÖRTÉNETI SZEMLE 27 : 1 pp. 37-50. , 14 p. (2026)

DOI Egyéb URL

Közlemény:37484520 Nyilvános Forrás Folyóiratcikk (Szakcikk) Tudományos

Történettudományi Bizottság II. FTO TTB [1901-] A
Orientalisztikai Tudományos Bizottság I.NYIO Orient Biz [1901-] A
Pedagógiai Tudományos Bizottság II. FTO PedTB [1901-] A
Régészeti Tudományos Bizottság II. FTO RTB [1901-] A

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.27.2026.1.2

2024

2. Lencsés, Noémi

Az egyén és az egyházkerület kapcsolata Apostol Pál püspöksége idején

In: Kolumbán, Vilmos József; Ősz, Sándor Előd (szerk.) Egyház és történelem : Egyháztörténeti tanulmányok

Kolozsvár, Románia : Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Egyetemi Műhely Kiadó (2024) 264 p. pp. 159-168. , 10 p.

Közlemény:37484555 Nyilvános Forrás Könyvrészlet (Szaktanulmány) Tudományos

2022

3. Lencsés, Noémi

A racionalizmus hatása Apostol Pál igehirdetéseire

EGYHÁZTÖRTÉNETI SZEMLE 23 : 4 pp. 114-127. , 14 p. (2022)

DOI REAL

Közlemény:33734738 Egyeztetett Forrás Folyóiratcikk (Szakcikk) Tudományos

Történettudományi Bizottság II. FTO TTB [1901-] A
Orientalisztikai Tudományos Bizottság I.NYIO Orient Biz [1901-] A
Pedagógiai Tudományos Bizottság II. FTO PedTB [1901-] A
Régészeti Tudományos Bizottság II. FTO RTB [1901-] A

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.2022.4.6

Doctoral School Debrecen Reformed Theological University

Doctoral (PhD) Dissertation

The Life and Work of Pál Apostol with particular reference to his episcopal ministry

Thesis Summary

Prepared by: Noémi Lencsés

Supervisor: Dr. habil. Béla Levente Baráth

Debrecen

2026

Aim and Object of the research

Neo-absolutism is a period in church history during which, alongside the injustices, restrictions and oppression suffered by the Protestant churches, we also find numerous examples of a resolute stand in favour of autonomy. Pál Apostol, as bishop of the Cistibiscan Church District was a defining figure of the era, whose commitment to the welfare of his diocese and to its principles serves as an example. Despite all this, he is one of the lesser-known historical figures of the 19th century, whose life and work deserve greater attention; for this reason, the subject of my thesis is an examination of the life and work of Pál Apostol.

In this thesis, I aim to present his activities as a bishop: the key events and the decisions associated with them, his work in the field of education, his opposition to the Protestant Patent, and his wide-ranging administrative duties. Furthermore, I analyse his theological perspective and, in relation to his work, examine the extent to which his status as a recognised church orator and former senior student at the Sárospatak College influenced his election and his work as a church leader.

Research Methods

In the course of my research, I drew primarily on sources held in the manuscript and archive collections of the Cistibiscan Church District. In examining the episcopal activities of Pál Apostol, I focused primarily on his diary, which is an official journal and had not previously been the subject of any research. In addition, his surviving correspondence served as an important source for uncovering the difficulties he encountered in the course of his episcopal work. My research was complicated by the fact that most 19th-century sources – including the diocesan synod minutes, parish visitation records and some of Pál Apostol's sermons that I used – are in manuscript form, and the exploration of contemporary sources is incomplete, which made the research more difficult.

Among the printed sources of the period, I examined primarily collections of sermons, printed circulars and newspapers. The printed sermons of Pál Apostol helped me to gain an insight into his theological perspective. The articles in the Protestant Church and School Journal provided a broader picture of the major events of the period.

I found the various source publications particularly useful. Sámuel Szűcs's published diary revealed how his contemporaries viewed Pál Apostol. Publications relating to the Sárospatak College helped me to gain a better understanding of the bishop's student years. The use of specialist literature on the 19th century and the Cistibiscan Church District contributed to my exploration of the historical, political, social and educational conditions of the period under study.

Summary of the Findings of the Research

In my thesis, I present the life, studies, pastoral work and theological outlook of Pál Apostol, and analyse his episcopal ministry in detail. At the beginning of the thesis, in the introductory section, I provide an overview of the research history concerning the archival, manuscript, and contemporary and modern printed sources I have used. I then provide a historical overview of the historical, social, political, ecclesiastical and educational contexts of the 19th century that shaped the life and work of Pál Apostol.

In the second chapter, I outline Pál Apostol's life story. I do not go into every detail, as I will discuss certain periods of his life in greater depth later on. I outline his background and his studies at the college in Sárospatak, touching upon his aborted peregrination. I also discuss his pastoral work: after serving as a curate and teaching in Losonc, he became the parish priest of Berzéte, where he started a family; following a brief period in Jánosi, he moved to Miskolc. I shall describe his work as chief notary and the unusual circumstances surrounding his election to that post. I shall merely mention his activities as a bishop. I shall conclude this section by recounting the circumstances of his death and the commemorations held in his honour.

In the third chapter, I discuss the studies of Pál Apostol at the Sárospatak College. I describe the conditions of education at that time and the teaching work of some of the school's more prominent figures (Sándor Kövy, István Nyíri and János Szombathy). I emphasise that, as the school's senior student in 1813, Pál Apostol acquired numerous skills which he was later able to put to good use as a bishop. He gained leadership experience as chairman of the school board, where he made decisions; he acquired administrative knowledge through managing the school's finances and internal affairs; and, thanks to carrying out the administrative tasks entrusted to him, he gained experience in financial management, which was also practised by the diocese.

In the fourth chapter, I describe his pastoral ministry, which he carried out in Berzete, Jánosi and Miskolc. I outline the expectations placed upon a 19th-century pastor. The most important expectation of a pastor was that he should preach well. Pál Apostol trained himself for this purpose and gained great popularity as a renowned church orator. This was aided by his use of rhetorical devices in his sermons. The themes featured in his sermons had a profound impact on his listeners. His fame and reputation indirectly contributed to his election as bishop.

In Chapter five, I discuss the episcopal ministry of Pál Apostol, divided into several sub-chapters.

In the first sub-chapter, I describe how life in the Cistibiscan Church District developed following the defeat of the 1848–49 War of Independence, and how Bishop Pál Apostol initially faced and sought to adapt to the fighting, and subsequently to the crises caused by the changed economic situation, the introduction of new taxes, the abolition of the office of chief lay curator, and the reprisals.

In the second sub-chapter, I discuss the problems associated with the introduction of the new education act, the Organisationsentwurf. Pál Apostol quickly recognised that the introduction of the act required action, but not everyone in the diocese agreed with this. I outline Apostol's consistent advocacy for the plan to restructure schools and his struggle for the Sárospatak College to be granted public status, during which numerous changes were made to the institution, but it was denied public status for political reasons.

In the third sub-chapter, I discuss Pál Apostol's efforts and measures in defence of ecclesiastical autonomy, alongside the struggle over the patent. The Viennese court wished to bring the church under its control and therefore made several attempts to introduce a church constitution that would have severely curtailed its autonomy. This finally came to pass with the issue of the Protestant Patent in 1859. Despite his deteriorating health, Apostol undertook to oppose the government, but he died a few months before the Patent was revoked.

I shall discuss the fourth sub-chapter by dividing it into several smaller sections, examining the duties Pál Apostol performed as a bishop. He maintained contact with the government, worked to improve the state of education, dealt with conflicts within the Church and with other denominations, as well as problems arising during elections; he also dealt with financial and matrimonial matters, and carried out work relating to the distribution of documents. I shall examine to what extent these were typical duties or ones arising from the difficulties of the era, and which of them were not encountered in the case of other contemporary bishops. In addition, I shall highlight those duties which had a direct impact on the lives of ordinary, everyday people.

In the final chapter, I examine the theological thinking of Pál Apostol on the basis of his sermons. In this context, I discuss how the works of Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte and Johannes Coccejus reached him via Gábor Őri Fülep and Pál Sipos, teachers at the Sárospatak College. I compare his works with those of other contemporary rationalist preachers: István Szoboszlai Pap, Mihály Tompa, István Pap and Mihály Nagy. His sermons were influenced by rhetorical rationalism and, to a lesser extent, natural theology. His posthumously published collection of sermons sparked a debate in the contemporary press, the details of which I shall outline at the end of this chapter.

Theses

1. Through the duties he performed as a senior student at the Sárospatak College, Pál Apostol gained leadership experience, knowledge of financial management and administration, and organisational skills, which he was later able to put to good use in his work as a bishop.

2. Pál Apostol's pastoral career was influenced by the fact that he was regarded as a renowned and celebrated ecclesiastical orator of his time, as this helped to ensure that he was invited to preach in several congregations. The popularity of his preaching ministry also indirectly contributed to his election as bishop.

3. As a bishop, Pál Apostol had to navigate a particularly challenging situation, as his 12-year tenure was marked by a succession of crises. First came the difficulties caused by the 1848–49 War of Independence, followed by the state of siege and the trying period of neo-absolutism, which entailed an increased workload for him.

4. Following the introduction of the Organisationsentwurf, Pál Apostol strongly insisted on the reorganisation of the Sárospatak College, even at the cost of the resulting conflicts, because he saw the acquisition of public status as the guarantee of the school's survival.

5. Pál Apostol generally avoided unnecessary conflicts, but acted consistently in defence of Protestant autonomy. During the 'patent struggle', he also demonstrated that, if necessary, he was prepared to oppose the government in pursuit of this aim.

6. The diversity of Pál Apostol's episcopal ministry is demonstrated by the fact that, alongside his traditional ecclesiastical duties and addressing the specific challenges of the era, he also dealt with matters directly affecting the everyday lives of ordinary people.

7. Rationalism had a strong influence on Pál Apostol's theological thinking. Through the teachings of Pál Sipos and Gábor Őri Fülep, his lecturers at the Sárospatak College, his outlook was shaped primarily by the works of Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte and Johannes Coccejus. Rhetorical rationalism also influenced the structure of his sermons.